

JO, LUDWIG WITTGENSTEIN

Antoni Gomila Benejam

Dep. Hª y Fil. de la Ciencia. Univ. La Laguna

RESUM: Una de les característiques de la filosofia moderna és deixar el referent del "jo" fora del món objectiu, ja sigui en la versió d'un jo cartesià immaterial, ja sigui en la versió d'un jo trascendental kantià. Al *Tractatus*, Wittgenstein és hereu d'aquesta tradició en adoptar un forma especial de solipsisme. En la seva evolució posterior, però, l'abandona. La comunicació pretén abordar com té lloc aquest abandó: a través de la consideració de la "gramàtica" del "jo". L'observació més important en aquest sentit consisteix en que els usos "subjectius" del "jo" (l'auto-atribució d'estats mentals) exhibeix la propietat d'immunitat a l'error per mala identificació d'un mateix. Es aquest tret distintiu del "jo" el que hauria creat la il·lusió d'un referent especial, fora del món, condició de la seva possibilitat. Per contra, Wittgenstein proposa una anàlisi expressiva de les auto-atribucions mentals.

1. L'objectiu de la comunicació és presentar breument algunes de les reflexions de Wittgenstein sobre la idiosincràsia del "jo" com a eina del llenguatge. Aquestes reflexions sorgeixen en el context de la discussió de la natura del subjecte i l'experiència, sobre el trasfons de la crítica al solipsisme de la seva primera època. La qüestió, tot i que no es tractada amb extensió, sembla important, pel que diu a les "Notes for Lectures": "intent reduir-ho tot al problema de la incomprensió de la funció de la paraula 'jo'" (NL, 307). En efecte, lo que trobam en Wittgenstein és un esforç per traspasar la problemàtica metafísico-epistèmica sobre el jo a l'àmbit de l'ús del llenguatge, a l'àmbit "gramatical" (en el seu sentit) que regeix els jocs de llenguatge, que, al seu torn, remet a l'àmbit de les "formes de vida". Després de contextualitzar el problema general del jo a la filosofia moderna i recollir la posició clàssica de Wittgenstein al *Tractatus*, presentaré algunes de les observacions "gramaticals" de Wittgenstein sobre l'especificitat del "jo", i tractaré de clarificar-les juntament amb les conseqüències que se'n deriven.

2. El problema del jo, en el plantejament modern, és el problema de l'autoconsciència epistèmica, el d'una consciència que proporciona coneixement privilegiat sobre un mateix. Aquest problema presenta dos vessants: a) el de la natura de la nostra consciència de la nostra experiència, del propis estats mentals (creences, percepcions, sensacions, desigs,...), tant en el sentit de saber que els tenim (la suposada transparència de la ment a si mateixa), com en el sentit de saber en què consisteixen, de captar el seu contingut; i b) el del coneixement de nosaltres mateixos, del tipus d'entitat que té tals estats, del qui som jo.

Clarament ambdós vessants estan interrelacionats. Si té sentit afirmar que “crec que plourà”, aleshores es pressuposa l'existència d'una entitat que té creences. Inversament, si s'adopta una concepció espiritualista del jo, aleshores s'haurà de negar que sigui possible l'autoconsciència corporal o sensorial -la consciència d'aquells estats que són sentits en el propi cos-.

Ara bé, tota una línia de desenvolupament filosòfic, a partir de Descartes, es podria entendre des de la perspectiva de la negativa a acceptar la forma directa de plantejar la relació que en va fer Descartes. Així, a les *Meditacions*, Descartes va inferir, del seu coneixement dels propis estats mentals, que era un ego immaterial, una substància l'essència de la qual era el pensament (entès com atribut, determinable de diversos “modes”).

Ja Gassendi, a les cinquenes *Objeccions*, li va objectar que la inferència no era vàlida, en el sentit que va més enllà del que seria acceptable, la conclusió que existeix una cosa que pensa. La immaterialitat de tal cosa, però, excedeix els fonaments de la inferència. Dit d'altra manera, el “cogito”, la consciència dels propis estats, no permet extreure conseqüències substancials sobre la natura del jo. Hume va anar una mica més lluny negant que el jo aparagués a l'autoconsciència, com a “objecte” mental, i el va reduir a un feix de tals estats mentals. I Kant va acabar de repicar el clau negant la possibilitat en principi, no merament contingent, d'experimentar el jo, de que el jo es donàs com a contingent de consciència. Incognoscible en principi, el jo esdevé condició de possibilitat de la experiència, però quedant-ne al marge.

En l'esperit kantian, Lichtenberg va diagnosticar l'error de Descartes no solsament en haver conclòs la immaterialitat del jo, sinò també en haver-ne inferit la seva substancialitat. Per Lichtenberg, “em fa mal” s'hauria d'analitzar com “hi ha mal”; per tant, de l'autoconsciència dels propis estats mentals només se'n segueix l'existència, impersonal, de pensament, tal com “plou” no pressuposa que algú ploqui —tot i que, apart, la deducció transcendental permeti arribar a un jo transcendental, fora del món, condició de possibilitat del món, i autocaptable per la via especial de l'apercepció-.

El problema central d'aquesta manera de plantejar les coses és la ruptura de relacions radical que es dona entre el jo transcendental (el subjecte) i el jo empíric (el feix d'experiències, d'estats mentals presents a l'autoconsciència), tot i els malabarismes de Kant per intentar compondre-ho. La via de l'idealisme és producte, en part, de sentir aquesta situació com intolerable. Però amb Schopenhauer les coses tornen pràcticament on les havia deixat Kant (tot i entendre el jo transcendental com a voluntat).

3. Al *Tractatus*, la posició de Wittgenstein és formalment semblant a la kantiana, amb l'escisió entre un jo transcendental -que anomena “metafísic”- i un jo empíric, com a feix de percepcions:

“el jo filosòfic no és l'ésser humà, ni el cos humà, ni l'ànima humana de que tracta la psicologia, sinò més aviat el jo metafísic, el límit del món, no una part d'ell.”
(T. 5.641)

Ara bé, la concepció de l'experiència és humeiana (escepticisme sobre inducció, causalitat,...; T.6.362-6.372), purament contingent i sense connexions necessàries al seu si, i aquesta és la raó, em sembla, que Wittgenstein se senti més atret pel solipsisme que per l'idealisme transcendental. El problema és que, donada la teoria figurativa del llenguatge formulada al *Tractatus*, el solipsisme no és pot afirmar (amb sentit, és clar, es pot formular tal com en la cita anterior), només mostrar-se:

“lo que el solipsisme *significa* és totalment correcte; només que no es pot *dir*, sinó mostrar-se. Que el món és el *meu* món es mostra en que els límits del llenguatge, (de l'únic llenguatge que entenc), indiquen els límits del meu món.” (T. 5.62)

La idea sembla esser (segons Kripke, 1982) que, com que la lògica, que constitueix a priori l'àmbit de possibilitats, la “realitat”, no pot determinar quina d'aquestes possibilitats es dona efectivament, és a dir, no pot determinar el “món”, ja que cada fet és contingent, aleshores la determinació del món -quins objectes hi ha, quines combinacions, quins fets atòmics,...- resulta de, i es mostra en, que el subjecte utilitza només un dels múltiples llenguatges compatibles amb la lògica, amb uns certs signes primitius i unes funcions proposicionals, que constitueixen l'àmbit del sentit, de lo que pot ser vertader o fals. Ara bé, això només té sentit pressuposant -cosa que Wittgenstein no fa explícitament al *Tractatus*- que els objectes són sensacions, dades dels sentits. El món, així, s'identifica amb el món de l'experiència. Altrament la limitació que introdueix el subjecte no tendria sentit.

Això té implicacions òbvies pel que fa l'existència d'altres ments, que Wittgenstein va desenvolupar en el període de transició, a la seva tornada a Cambridge. Suposa rebutjar la solució del realisme de sentit comú (Moore) d'inferir l'existència d'estats mentals en altres sobre la base de l'analogia, donat que el solipsisme fa que el món estigui determinat pels meus propis estats. L'atribució de dolor a altri, segons això, s'analitza sobre la base de certes conductes observables, sense referència a un altre jo que el pateix: en la meua experiència no hi ha altra cosa que tals i tals conductes, però cap subjecte. De fet, en l'àmbit de l'experiència, com ja hem vist, no se'n dona cap de jo, ni tan sols el propi. En aquest sentit, Wittgenstein cita amb aprovació Lichtenberg (Moore, 1954-55; PB, §. 58).

Ara bé, aquesta anàlisi té un greu problema: no permet distingir els meus dolors dels teus. Si tot el món depèn d'un subjecte, totes les sensacions seran d'aquest subjecte, tot i que quedi fora del món. Com ha assenyalat Prades (1994), no va ser només Wittgenstein qui es va sentir atret per aquest plantejament; també Carnap i Schlick el van desenvolupar, com a mitjà per una reducció fiscalista de la subjectivitat. Però viola un requisit bàsic de la noció de subjectivitat: que la identitat numèrica dels estats mentals no pot ser determinada al marge de la identitat numèrica del seu subjecte, és a dir, que no hi ha dolors que no siguin dolors d'algú.

4. El gir, tant metodològic com teòric, que inicia Wittgenstein a partir dels *Quaderns Blau i Marró* suposa un replantejament d'aquest solipsisme, a través, com ja hem citat, de l'intent de superar “la incomprensió de la funció de la paraula ‘jo’”, que estaria a la base d'aquesta concepció. És tracta de “mirar” l'ús d'aquest terme, la seva “gramàtica”. Em centraré en el fragment més important en aquest sentit:

“Ara la idea que el jo real viu en el meu cos es connecta amb la gramàtica peculiar de la paraula ‘jo’, i amb la mala comprensió que aquesta gramàtica té tendència a provocar. Hi ha dos casos diferents en l'ús de la paraula ‘jo’ (o “el meu”) que podria denominar ‘l'ús com a objecte’ i ‘l'ús com a subjecte’. Exemples del primer tipus d'ús són: ‘El meu braç està romput’, ‘He crescut sis polzades’, ‘Tenc un bony en el meu front’, ‘El vent despentina els meus cabells’. Exemples del segon tipus són: ‘Jo veig això i això’, ‘Jo sent això i això’, ‘Jo intent aixecar el meu braç’, ‘Jo pens que plourà’, ‘Jo tenc mal de queixal’. Es poden assenyalat les diferències entre aquestes dues categories dient: els casos de la primera cate-

goria involucren el reconeixement d'una persona particular, i en aquests casos sempre hi ha la possibilitat d'un error, o millor dit, s'ha establert la possibilitat d'un error... Es possible que, diguem en un accident, sentís dolor al meu braç, vegés un braç romput al meu costat, i pensàs que és meu, quan en realitat és del meu veí. O podria confondre, mirant en un mirall, un bony en el seu front per un en el meu. Per altra part, no es tracta en absolut de reconèixer una persona quan dic que tenc un mal de queixal. Seria absurd demanar '¿estàs segur que ets *tu* qui tens el mal?'... I ara es suggereix per si mateixa aquesta manera de formular la nostra idea: que és impossible que en enunciar que 'tenc un mal de queixal' havés confós una altra persona amb mi mateix, tal com ho és gemegar de dolor per equivocació, per haver confós una altra persona amb mi. Dir 'tenc mal' no és una afirmació *sobre* una persona particular, tal com no ho és gemegar. 'Però ben segur que la paraula 'jo' en la boca d'una persona fa referència a la persona que la diu; apunta a si mateix...'. Però era ben superflu apuntar a si mateix." (B.B., 66-7)

Per aclarir la idea que Wittgenstein presenta aquí hem de fer diverses consideracions. En primer lloc, no es tracta aquí simplement de notar que l'ús del "jo" té la referència garantida pel fer de ser usat: sempre hi ha un hom que diu "jo". Això és degut a que la regla que regeix el "jo" el tracta com un "token-reflexive", com a reflexiu de la instància: per a cada utilització del "jo", la seva referència és qui el pronuncia. Igual que "aquí" s'entén en relació al lloc on es diu, i "ara" al moment. La infal·libilitat referencial d'aquests termes ha duit a pensar que allò a que fan referència també és peculiar, especial (sobretot en relació al "jo": no és aquesta la base de l'evidència del "cogito"?). Però no és aquesta la via de Wittgenstein. De fet, l'intercanvi dialèctic final sembla explicitar un distanciament d'aquest camí.

L'observació de Wittgenstein tampoc es pot limitar a notar l'especificitat del "jo" vis a vis altres mitjans de fer referència, tot i que aquest és un punt que tracta Wittgenstein a altres fragments. Per expressar-ho en terminologia fregeana, el "mode de presentació" de la referència és diferent si s'utilitza el "jo" que si s'utilitza un nom propi o una descripció definida, i per tant, el valor cognoscitiu de les respectives proposicions és diferent:

"Amb 'jo' [en 'jo veig...'] no he volgut dir: L.W., si bé en dirigir-me a un altre podria dir: 'Ara és LW qui hi veu realment', encara que no sigui això lo que jo he volgut dir." (B.B., 66-67)

Per exemple, un pot creure "vull anar a la platja" sense creure que "A.G. vol anar a la platja" o "el pare de n'Irene vol anar a la platja" o "el col·leccionista excèntric d'aquesta sala vol anar a la platja"; degut a una amnèsia, o la ignorància d'informació sobre les afecions col·leccionistes dels presents. Igualment, tal com el propi Wittgenstein diu, en l'enunciat "jo tenc mal" no és possible substituir "jo" per la descripció d'un cos (B.B., 74) sense que canviï el sentit de lo que s'expressa. En aquest sentit, la perspectiva de primera persona sembla irreductible.

La raó que, tot i donar-los per suposat, no són aquests els aspectes de l'ús del "jo" que interessin Wittgenstein, rau en que aquests aspectes són vàlids dels dos usos del "jo" que Wittgenstein distingeix. Tant "jo pes 80 kg" (tant de bo) com "jo veig en Pere" el "jo" presenta les característiques d'indexicalitat i irreducibilitat. Per tant, és precís considerar més d'aprop la diferència entre un ús "com objecte" i un ús "com a subjecte" del "jo".

A primera vista, es podria pensar que es tracta de notar que certs usos del "jo..." ofeixen certesa, un accés privilegiat, als propis continguts de la ment. Davant la contraposició simple de les perspectives de 1ª i la 3ª persona, Wittgenstein estaria fent notar que l'àmbit de l'autoconsciència epistèmica es limita a una part de les proposicions "jo...", aquella en que s'atribueixen actituds proposicionals, estats mentals. Això encara seria incorrecte, perquè del que està parlant Wittgenstein no és de que aquests usos són "immunes a l'error, punt", sinó que són immunes a un cert tipus d'error, el que resulta d'una incorrecta identificació. De fet, no és difícil veure que els seus exemples no exclouen altres tipus d'error. Per exemple, l'error respecte al tipus d'estat mental: "veig un oasi", si es tracta d'un miratge, indueix a creure que un té una percepció i no una il·lusió òptica; o bé, l'error respecte al contingut de l'estat: "veig en Pere", quan en realitat es tracta d'en Joan, el seu germà bessó.

Arribam així al moll de l'os de l'observació de Wittgenstein, aquesta estranya propietat de certes atribucions de primera persona, per la qual resulten immunes a l'error per mala identificació. La raó es troba en que, a diferència de les altres, aquestes auto-atribucions no "involucren el reconeixement d'una persona particular", i per això no és possible "confondre una persona amb mi mateix". Fixem-nos que això es pot entendre com una caracterització de la noció de subjectivitat que hem fet: ha de respectar que els dolors particulars són de subjectes particulars, no són identificables, per dir-ho així, al marge del qui els pateix. Ara bé, el punt no es formula de manera general, impersonal, sinó des de dins, com si diguéssim, des de la pròpia perspectiva de primera persona, com una reflexió fenomenològica sobre el caràcter d'aquestes experiències. Quan tenc una experiència, no es planteja cap qüestió sobre qui és el subjecte de l'experiència. Per dramatitzar-ho una mica, pensau que el geni maligne m'hagués induït a creure que som Descartes; seguiria estan fora de dubte que qui es creu Descartes som jo. Fins i tot si havés patit un xoc amnèsic complet: en dir "jo..." no hi hauria espai per dubtar de si efectivament es tracta de mi.

Ara bé, quin és l'ús que en fa Wittgenstein d'aquesta observació? Crec que, en el context de la darrera filosofia de Wittgenstein, aquesta observació s'ha d'entendre amb una finalitat terapèutica. L'objectiu que persegueix és el d'alliberar-nos d'una de les "imatges" que ens té agafats, d'una de les il·lusions en que caiem quan ens deixam seduir pel llenguatge. Quina seria la il·lusió en aquest cas? La il·lusió solipsista, la creença que el "jo" fa referència a un jo, a un ego, a una entitat metafísica especial. Lo que fa Wittgenstein és diagnosticar la causa -aquesta propietat d'immunitat a l'error per mala identificació de l'autoconsciència epistèmica-, que ens duu a creure que hi ha d'haver tal referent especial:

"Sentim... que en els casos en que 'jo' s'usa com a subjecte, no l'usam perquè reconeguem una persona per les seves característiques corporals; i això crea la il·lusió que usam aquesta paraula per fer referència a alguna cosa sense cos, que, no gensmenys, té el seu seient en el nostre cos. De fet, aquest sembla ésser l'ego real, del qual va ser dit 'Cogito, ergo sum'." (B.B., 69)

I això, ben segur, és un error, un error metafísic. Ara bé, a què fa referència aleshores el "jo"? Es en aquest punt que Wittgenstein es resisteix a concloure que el referent és el mateix que el del "jo" usat com a objecte, la persona que parla. Si el llenguatge és un llenguatge intersubjectiu, les regles d'aplicació de termes com dolor haurien de ser les mateixes quan el dolor el tens tu que quan el tenc jo, de la mateixa manera que, per tu,

“tu” ets un “jo” i “jo” un “tu”, i viceversa. De fet, lo que diu, com hem vist, és que, en aquests casos, “jo” no s’usa referencialment: “Dir ‘tenc mal’ no és una afirmació sobre una persona particular, tal com no ho és gemegar”. Aquesta analogia de les auto-atribucions subjectives amb els gemecs i altra conducta expressiva segueix present a les *Investigacions*:

“El que vols dir és que ‘jo tinc’ és com un ‘Ara, atenció!’” (II, 402)

“Jo no ho dic pas que aquesta i aquella persona té dolors, sinó ‘jo tinc...’. Bé, amb això no n’anomena pas cap, de persona. Com tampoc no ho faig pel fet que *gemegui* de dolor. Tot i que l’altre, del gemegar, n’infereix qui té dolors.

I doncs, ¿què significa saber *qui* té dolors? Significa saber, per exemple, quina persona d’aquesta habitació té dolors. [...]

¿On vull anar a parar? Al fet que hi ha criteris molt diversos de la ‘identitat’ personal.

Doncs, ¿quin és el criteri que em determina a dir que ‘jo’ tinc dolors? Cap ni un.” (IF, 404)

L’anàlisi de Wittgenstein d’aquestes expressions com a expressives i no descriptives, basada en el paper que juguen en les nostres “formes de vida” i en el mode en que s’aprenen, no li impideix reconèixer que serveixen per fer possible l’intercanvi de perspectives, la identificació pública dels parlants, i per tant, la reciprocitat de les perspectives de primera i tercera persona. Ara bé, entendre el “jo” en aquests usos subjectius com eina merament expressiva introdueix una asimetria semàntica entre ambdues perspectives, la de primera i la de tercera persona, entre “em fa mal” i “li fa mal”, que sembla problemàtica en un llenguatge intersubjectiu. En efecte, els criteris d’ús són ben diversos en ambdós casos, i en aquesta mesura es veu abocat a dir que signifiquen coses diferents, que es ben diferent lo que jo i tu entenem quan l’altra diu “em fa mal”.

Crec que la clau d’aquesta opció radica en el verificacionisme de les *Investigacions*, en el lligam entre significat i coneixement, via la noció de criteri i de condicions d’assertabilitat, que substitueix les idees del *Tractatus* de condicions de veritat i de relació figurativa entre noms i objectes. No és el lloc d’aprofundir la qüestió, però em sembla que, per Wittgenstein, el fet que no calgui identificació en l’ús del “jo”, per contraposició amb la diversitat de criteris disponibles des de la perspectiva objectiva per la identificació personal, és la raó de que tracti asimètricament ambdós tipus d’atribució, no només des del punt de vista epistèmic, sinó també semàntic. Com que la manera en que sé que “jo...” és tan diferent de la que sé que “ell...”, el significat també difereix. Es aquesta, possiblement, l’herència més important de l’època de transició.

5. En realitat, la discussió madura de Wittgenstein de la qüestió és bastant més complexa. Avança en paral·lel amb la seva crítica al plantejament de l’altre vessant del problema de la concepció moderna de l’autoconsciència epistèmica, com quelcom intern i autocontingut, a lo que es té accés segons un model perceptiu de l’autoconsciència, el model kantian del “sentit intern”, que proporciona les “intuïcions” que han d’organitzar els conceptes per produir coneixement. De la mateixa manera que no cal una identificació del jo prèvia a l’ús del “jo” en mode subjectiu, tampoc no cal una observació prèvia de l’estat mental per tal ús.

Aquest és el model que la seva crítica del llenguatge privat (IF, §§ 243-315)) posa en quarantena. Ben mirat, es tracta de les dues cares de la mateixa moneda: l’exclusió del jo de l’àmbit del món objectiu se seguia d’aquesta concepció internista, atomista, de l’experiència, i del model perceptiu de la introspecció. Per tant, l’atac al solipsisme, a

deixar fora del món el subjecte, ha d'anar acompanyat de l'atac a una concepció dels "continguts mentals" que també els desvincula d'aquest món objectiu (entenen-los com dades dels sentits). Fer possible que el jo sigui un subjecte entre d'altres subjectes del món objectiu exigeix no només repensar el jo -a través del "jo"-, sinó també repensar la natura de la vinculació amb aquest món objectiu, en el sentit d'una concepció relacional de l'experiència.

Si alguna línia de continuïtat, però, es pot detectar en el pensament de Wittgenstein, és la idea que tota experiència es dona des d'un punt de vista, punt de vista que no es manifesta en la pròpia experiència (Pears, 1988). Una vegada hem fugit dels embuixos del llenguatge, però, deixam de concebre tal punt de vista com un jo metafísic, per entendre'l com la perspectiva d'un subjecte entre molts altres. La "gramàtica" del "jo" ens mostra lo especial del seu ús -la seva dimensió semàntica com a deíctic; la seva funció per introduir la perspectiva de consciència, irreductible; l'autoritat epistèmica de la primera persona respecte a si mateixa-; la qüestió de la seva referència, en conseqüència, esdevé la qüestió de la nostra identitat.

REFERÈNCIES

- KRIPKE, S. (1982): *Wittgenstein: reglas y lenguaje privado*. Trad. de Alejandro Tomassini. Ed. IIF/UNAM, México, 1989.
- MOORE, G.E. (1954-5): "Wittgenstein's Lectures in 1930-33", *Mind* 63-64; en G. E. Moore, *Defensa del sentido común y otros ensayos*. Trad. de Carlos Solís. Ed. Orbis, Barcelona, 1983, pp. 255-325.
- PEARS, D. (1988): *The false prison*. 2 vol. Clarendon Press, Oxford.
- PRADES, J.LI. (1994): "La naturalización de la epistemología y el escepticismo sobre el sujeto", en J. Marrades y N. Sánchez (eds.): *Mirar con cuidado. Filosofía y escepticismo*. Ed. Pre-Textos, València, pp. 203-220.
- WITTGENSTEIN, L.: [T] *Tractatus Logico-Philosophicus*. Trad. de J.M. Terricabres. Ed. Laia, Barcelona, 1981.
- [P.B.] *Philosophische Bemerkungen*. Blackwell, 1966 (Trad. anglesa, 1975).
- [B.B.] "The Blue Book", en *The Blue and Brown Books*, Oxford, 1958.
- [N.L.] "Notes for Lectures on 'Private experience' and 'Sense data'", *Philosophical Review* 77 (1968): 271-320.
- [IF] *Investigacions Filosòfiques*. Trad. de J.M. Terricabres. Ed. Laia, Barcelona, 1983.